

Globalisaatiollako islamin maailmaa kesyttämässä?

Heikki Palva

”Lännen tavoitteena on islamin tuhoaminen.” Iskulausetta toistellaan islamilaisessa poliittisessa retoriikassa tavan takaa. Erityisen tuttu se on viime vuosien tulikivenkatkaisista tilanteista. Aina ei suinkaan viitata aseellisen voiman käyttöön. Ovelampiakin keinoja on: ”Siirtomaavallan jälkeen Lännen strategia perustuu globalisaatioon.”

Länsimaalaisen korviin tämä kuulostaa vaino-harhaiselta, siittäkin huolimatta, että Yhdysvallat, islamia uhkaavan salaliiton pääkonna, sijoittaa Iranin islamilaisen tasavallan ”Pahan akselille”. Tässä on kuitenkin vaikea nähdä suoranaista islaminvastaisuutta, onhan saman akselin ykköksenä Irak, jonka väestön valtaenemmistö tosin on muslimeja mutta joka on sekulaari, arabikansallinen ja sosialistinen valtio.

Vielä selkeämmin Yhdysvaltain pragmaattinen suhtautuminen näkyy siinä, että se sofilaisesta ja poliittisesti tukee Saudi-Arabian kuningashuonetta, joka valtaansa oikeuttaakseen ylläpitää islamin uskonnollista lakia – vieläpä tiukasti wahhabilaisittain tulkittuna – ja samasta syystä rahoittaa lukuisia islamilaisia hankkeita ympäri maailmaa. Yhdysvaltain osalta kysymys ei siis ole suhteesta islamiin vaan muslimimaiden hallituksiin. Uskonnolla ja poliittisella järjestelmällä ei ole väliä; kriteerinä on poliittinen ja taloudellinen etu. Vähintään yhtä mahdottomalta tuntuu kuvitella minkään muunkaan länsimaan tietoisesti pyrkivän islamin tuhoamiseen.

Globalisaation moottorina toimii Länsi, Samuel P. Huntingtonin terminologiaa käyttäksellemme läntinen sivilisaatio. Kun Länsi levittää modernin luonnontieteen ja teknologian saavutuksia toisten sivilisaatioiden piiriin, tässä tapauksessa islamilaiseen maailmaan, onko se uusiin vaatteisiin puettua kolonialismia? Entä jos se pyrkisi olemaan niitä levittämättä, mitä sellainen olisi? Eikö se olisi juuri sitä, mistä arabit soimaavat vuosisataista osmanien valtaa?

Osmanienhan väitetään pönkittäneen valtaansa pitämällä arabeja henkisesti pimeydessä.

Nykykaikaiseen luonnontieteeseen ja teknologiaan onkin muslimimaissa yleisesti otettu myönteinen kanta. Vastaavalla tavallaan muslimit kulttuurinsa kukoistuksen päivinä ottivat käyttöönsä kaiken hyödylliseksi katsomansa, uskonnollisesti neutraaliksi arvioimansa tiedon. Radikaali poliittinen islamismi ei tässä kysymyksessä ole poikkeus. Niinpä Iranin islamilaisen tasavallan perustuslakiin on nimenomaisesti kirjattu luonnontieteen ja teknologian tehokas hyödyntäminen samoin kuin eri ammattialojen koulutus maan kehityksen ja edistymisen sanelemien tarpeiden mukaisesti. Oman talon isännyydestä aiotaan kuitenkin pitää kiinni: seuraavassa momentissa tavoitteeksi asetetaan vieraan ylivalan torjuminen maan taloudessa [1].

Globalisaatio mukauttamassa länsimaisuuteen

Miksi globalisaatio islamilaisessa maailmassa usein maalataan synkin värein? Yksi syy on – mikäpä sen luonnollisempaa – läntisen valtapoliitiikan perimmäisiä tavoitteita koskeva epäluulo. Olivatpa tavoitteet todellisuudessa millaisia tahansa, globalisaatioprosessiin liittyy väistämättä myös kulttuurinen aspekti.

Vaikka luonnontiede ja teknologia sinänsä ovat uskonnollisesti neutraaleja, niiden harjoittaminen edellyttää niiden vaatimien ajatusprosessien omaksumista. Se taas ei onnistu ilman länsimaisen mallin mukaista näiden alojen koulutusta [2]. Kulttuurisen globalisaation olennaisimpia piirteitä onkin länsimaisen koulutusparadigman leviäminen. Muslimimaissa selkeän poikkeuksen tästä tekevät vain perinteisten islamilaisten tieteiden opinahjot eli *madrasat*, islamilaiset sisäoppilaitokset. Niiden asema muslimimaiden koulutusjärjestelmissä alkoi

heiketä jo ennen 1800-luvun puoliväliä, jolloin hallitukset alkoivat perustaa ajanmukaisia lääketieteen, tekniikan, maatalouden ja kielitieteen kouluja sekä sotilasakatemoita. Sen jälkeen madrasoissa on yleensä koulutettu enää rukousten johtajia, saarnamiehiä, opettajia, lintulkitsijoita ja *shari'a*-oikeuden tuomareita.

Kulttuurisia arvoja välittävät maailmanlaajuisesti ennen kaikkea television satelliittikanavat ja internet. Muslimimaiden asukkaille ne avaavat uudenlaisia näkymiä, varsinkin länteen. Sähköinen media jos mikä on meidän aikamme hyvän- ja pahantiedon puu. Tarjolla on laaja rekisteri hyvästä tiedosta pahaan, riippuen siitä, kuka hyvää ja pahaa on arvioimassa. Joukkoviihteen osuutta kulttuurisessa globalisaatiossa ei sovi väheksyä. Elokuva, coca-cola, McDonald's, merkkifarkut, läntinen populaarimusiikki, tietokonepelit – tämä kaikki työntyy arvoineen erityisesti nuorten jokapäiväiseen elämään ja vaikuttaa heidän kulttuuriseen orientaatioonsa.

Läntisen median ja viihdeteollisuuden vaikutus muslimien arvoihin lienee vielä melko pinnallista. Perusarvoja se ei ainakaan näytä järkyttäneen. Tähän viittaa Saied Reza Amelin Britanniassa asuvia muslimeja koskeva tutkimus. Lähes kaikki kyselytutkimukseen osallistuneet runsaat 300 muslimia pitivät kiinni islamin uskontunnustuksesta (96,8 %) ja ilmoittivat uskovansa viimeiseen tuomioon (93,5 %) samoin kuin siihen, että mitään ei tapahdu muutoin kuin Jumalan tahdosta (86,6 %). Useimpien (81,4 %) mielestä *jihad* on jokaisen muslimin velvollisuus [3]. Joka neljäs (27 %) kyselyyn vastanneista katsoi kuitenkin television muuttaneen arvojaan. Tähän ryhmään kuului enemmän naisia kuin miehiä. Pahoja ristiriitoja muslimi-identiteetin ja satelliittitelevision ohjelmatarjonnan välillä näki 24,3 %, jonkin verran ristiriitoja ilmoitti todenneensa 44,9 %. ”Ei ristiriitoja” ilmoitti kannakseen 8,5 %, ja ”en osaa sanoa”-vastauksen valitsi 22,3 % [4]. Britannian muslimit seuraavat satelliittikanavia ahkerasti – paljon kantaväestöä enemmän – ja myös muissa suhteissa tilanne on erilainen kuin muslimimaissa. Niissäkin se luonnollisesti vaihtelee maasta toiseen. Yleistä kehitystä ajatellen on kuitenkin selvää, etteivät erilaiset lautasantennikiellot ja internetsivujen sensuroimiset voi täydellisesti tukkia eivätkä loputtomiin padota vieraiden sivilisaatioiden piiristä tulvivaa virtaa.

Kulttuurin kaan globalisaatiokehitys ei islamin näkökulmasta ole pelkästään kielteinen. Pikemminkin se on ambivalentti. Islamin oma

historia osoittaa, kuinka keskeinen merkitys kaupalla on ollut islamin leviämisen Keski-, Etelä- ja Kaakkois-Aasiaan sekä Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan. Islamilaisen kauppaverkoston käyttämät yhteiset normit antoivat kansainväliselle kaupalle vakautta ja islamin leviämisen suotuisan kanavan. Valloituskauden jälkeinen islamin voittokulku seurasi nimenomaan kauppareittejä. Kehityksessä on monia nykyistä globalisaatiota muistuttavia piirteitä.

Nyt globalisaation valtavirta kulkee toiseen suuntaan. Sen edistämä nykyaikainen tiedonvälitys on saattanut islamin alttiiksi läntiselle konsumerismille, mutta toisaalta se on ensimmäistä kertaa historiassa tehnyt mahdolliseksi levittää islamin universaalista sanomaa globaalitasolla. Työvoiman liikkuvuus on sekin lisännyt islamin läsnäoloa perinteisen islamin alueen ulkopuolella. Lännen uskonto- ja arvomarkkinoilla islam kuuluu nykyisin jo perusvalikoimaan. Islamilaisen moraalien saarnaajille läntinen viihde ja uutisointi tarjoavat runsain mitoin konkreettista – julistajan näkökulmasta suorastaan herkullista – näyttöä Lännen moraalisisesta rappiosta: rikollisuudesta, korruptiosta, seksuaalisesta hillittömyydestä ja kaikin tavoin jumalattomasta menosta. Rappiolistalle pääsee myös läntinen demokratia. Egyptin Muslimiveljeskunnan suuren ideologin Sayyid Qutbin (1906–1966) sanoin ”Lännellä ei enää ole mitään, minkä perusteella se voisi vakuuttua olemassaolonsa oikeutuksesta. Sen ’demokratialla’ on jo kaikki vararikon merkit. [...] Ihmiskunta tarvitsee uuden suunnan. [...] On tullut islamin aika.” [5]

Edellyttääkö modernisaatio sekularisaatiota?

Lännessä uskotaan yleisesti, että globalisaation välittämä modernisaatio pohjautuu rationaaliiseen ajatteluun ja että näin ollen modernisaatio ja sekularisaatio kulkevat käsi kädessä. Vallalla on ollut kehitysajatus, jonka mukaan modernisaatio suorastaan edellyttää sekularisaatiota, demokraattiseen päätöksentekoon pohjautuvaa lainsäädäntöä, sellaista, joka ei – ainakaan muodollisesti – ole sidottu uskontoon. Mikään dogmi tai pyhän kirjan kohta ei riitä argumentiksi kumoamaan demokraattista, sekulaaria lainsäädäntöä. Radikaalin islamismin lähtökohtana taas on ajatus, että ainoa lainsäätäjä on Jumala, joka on luonut maailmankaikkeuden ja islamin kautta antanut ihmiskunnalle oman peruuttamatto-

man ja muuttamattoman lakinsa. Sitä ei tosin ole olemassa valmiiksi kodifioituna, mutta sillä on tarkoin määritelty lähteet, joihin islamilaisen lainkäytön on perustuttava [6]. Poliittisen järjestelmän ongelma jaa viime kädessä kysymys siitä, kuka tätä Jumalan lakia tulkitsee ja kuka sen nojalla käyttää valtaa [7].

Onko modernisaatio staattinen tavoite vai onko se keskeneräinen projekti niin kuin Jürgen Habermas sanoo? Jos se on keskeneräinen projekti, mikä on muiden kuin länsimaisten yhteiskuntien ja kulttuurien rooli tämän projektin seuraavassa vaiheessa? Näin kysyy Istanbulin Marmara-yliopiston valtio-opin professori Ahmet Davutoglu [8]. Entä onko sekularisaatio peruuttamaton osa tätä projektia? Eikö muiden kulttuurien autenttisille traditioille ole olemassa vaihtoehtoisia optioita? Onko nämä traditiot pakko ensin purkaa? Jos purku on väistämätön, millainen on sen jälkeen muiden kuin läntisten kulttuurien historiallinen identiteetti?

Davutoglu esittämänä kysymyksellä on konkreettinen tausta, hänen oma kotimaansa, joka on ainutlaatuinen esimerkki poliittisella päätöksellä tehdystä identiteetin vaihtamisesta. Mustafa Kemal luomaa Turkkiä onkin sanottu kulttuurikäännöksi [9]. Sehän ”kääntyi”, hylkäsi entisen elämänsä ja valitsi uuden tien. Vuonna 1924 lakkautettiin kalifaatti sekä shari’atuomioistuimet, suljettiin madrasat ja siirrettiin uskonnollisten toimihenkilöiden koulutus opetusministeriön alaisuuteen, 1925–26 otettiin käyttöön länsimainen oikeusjärjestelmä, 1928 poistettiin perustuslaista artikla, joka määritteli islamin valtionuskonoksi, karsittiin arabia ja persia koulujen opetusohjelmasta ja kiellettiin arabialaisen kirjaimiston käyttö julkisissa asiakirjoissa. Vuonna 1937 perustuslakiin kirjattiin sekularismin periaate. Huntington ei kuitenkaan kelpuuta Turkkiä läntisen sivilisaation piiriin, vaan lukee sen Venäjän, Meksikon ja Australian ohella kuuluvaksi luokkaan ”torn countries” [10]. Turkin johtajat puolestaan puhuvat maataan sivilisaatioiden välisenä siltana.

Onko valtavirtoja vain yksi?

Nykyisin läntisetkin intellektuellit kyseenalaistavat sekularisaatiota edellyttävän modernisaatioprojektin lopullisuuden. Enää ei uskota yksisuuntaiseen ja suoraviivaiseen kehitykseen. Huntington hahmottelee yhdeksi skenaarioksi muiden kuin läntisten sivilisaatioiden elpymisen, pitääpä hän uskoa länsimaisen kulttuurin uni-

versaalisuuteen virheellisenä, moraalittomana ja vaarallisena [11]. Huntingtonin arvostelijat ovat kuitenkin nähneet hänen skenaarionsa pikemminkin uusien konfliktialueiden identifioimisena kuin ongelman ymmärtämisenä. Epäluulo siis kytee. Davutoglu mielestä Huntington paljastaa alitajuisen käsityksensä Lännessä historian subjektina, jolla on oma suuri missionsa ja siitä syystä myös muita suurempi oikeus kehittää tilanteen vaatimia strategioita nousemassa olevien ongelmien ratkaisemiseksi [12].

Arnold Toynbee huomautti aikanaan, että Lännessä on vallalla sen sivilisaation maailmanlaajuisesta menestyksestä johtuvaan illuusion perustuva väärinymmärrys historian ykseydestä, olettaen, että sivilisaatiolla on vain yksi valtavirta, meidän omamme, ja että muut ovat sivujokia tai juosset autiomaan hiekkiaan. Taustana on egosentrinen illuusio, jonka mukaan on olemassa ”muuttumaton Itä”, kun taas oma kulttuuri on liikkeessä johdonmukaisesti eteenpäin [13].

Tällaiseen Toynbeen kritisoimaan egosentriseen illuusion perustuu Francis Fukuyaman näkemys historian loogisesta ideologisesta evoluutiosta kohti universaalisesti hyväksytyä yhteiskuntajärjestystä. Kylmän sodan loputtua ja kommunismin romahdettua tie olisi auki kohti liberaalia läntisen mallin mukaista demokratiaa, YK:n määrittelemien ihmisoikeuksien toteutumista ynnä muuta hyvää. Kehityksen suunnasta vallitsisi nyt yksimielisyys, varsinaisen poikkeuksen tekisi enää vain islam [14].

Ernest Gellner katsoo, että länsimainen kulttuuri, samoin kiinalainen ja intialainen, ovat käytännössä maallistuneet. Sen sijaan islam on resistentti [15]. Islamin kyky vastustaa sekularisaatiota on globalisaation – ja myös maailmanrauhan – kannalta olennainen kysymys. Ilmi selvää onkin, että islam on useihin kulttuurisen globalisaation ilmiöihin nähden sekä vastustushaluinen että -kykyinen.

Islamilaiselle maailmalle olennaisimmasta eli uskonnollisesta näkökulmasta katsoen islam kilpailee kristinuskon pohjalle rakentuvan, omat arvonsa universaalisiksi julistaman läntisen yhteiskuntanäkemyksen kanssa. Kristinuskon hyväksyminen maallisen regimentin, ja siksi kristikunnassa on mahdollista toteuttaa selkeä poliittinen sekularisaatio. Islamissa tämä käy päinsä ainoastaan, jos totalistinen islamin tulkinta suljetaan pois. Tämän islamistien vaaliman tulkinnan mukaan uskonnon ulkopuolelle ei voi jäädä mitään. Erillistä sekulaaria sfääriä ei siis ole olemassa. Näkemyseron pohjana on kaksi erilaista synty-

historiaa. Kristinuskohan ei pystyttänyt valtiota vaan rakensi sen sisälle kirkon, kun taas islam kehitti jo Muhammedin elinaikana valtion, jonka olemassaolo perustui islamiuskoon.

Tarkasteltaessa suhtautumista kulttuuriseen globalisaatioon islamin eri suuntien välisillä eroilla ei ole kovin suurta merkitystä, vaan kyse on laajemmin ymmärrettävästä islamilaisesta identiteetistä suhteessa muihin uskontoihin ja sivilisaatioihin. Tärkeämpää on pitää erillään islam ja muslimit. Niinpä Belgiassa työskentelevä tutkija Sami Zemni viittaa islamilaisen maailman historiaan ja kysyy nykyteoreetikoilta, kuvittelevatko nämä, että islam olisi muslimimaissa aina ollut politiikan keskeinen tekijä. Teoreettisella tasolla islam ja demokratia eivät tosin sovi yhteen, kun sen sijaan muslimit voivat aivan hyvin toimia demokratian puitteissa [16].

Universaalisuuden ongelma

Kehitysajatukseen liittyy luontevasti ajatus moraalin, etiikan ja ihmisoikeuksien universaalisuudesta. YK:n vuonna 1948 antamaa ihmisoikeusjulistusta pidetään erityisesti Lännessä universaalina. Kun siitä päätettiin YK:n yleiskokouksessa, muslimimaista ainoastaan Saudi-Arabia pidättyi äänestyksestä [17]. Islamilainen maailma on sittemmin muotoillut sen rinnalle useitakin omia ihmisoikeusjulistuksiaan. Ylitsekäyttämättömimmät ristiriidat koskevat naisen oikeuksia, ajatuksen- ja ilmaisunvapautta, liikkumisvapautta ja uskonnonvapautta. Ratkaisevin ero on kuitenkin julistusten oikeutuksessa, siinä, mihin arvovaltaan ne nojaavat. YK:n julistus on annettu sekulaarin valistusajattelun ja länsimaisen humanismin hengessä, islamilaiset julistukset itsensä Jumalan nimissä. Yleismaailmallinen islamilainen ihmisoikeuksien julistus vuodelta 1981 seurailee YK:n julistuksen jäsenystä mutta liittyy yhteentoista artiklaan islamilaiset rajoitukset ”shari’an mukaan”. Kansainvälisten sopimusten näkökulmasta kiusallisimpia ongelmia tässä on se, että *shari’aa* ei ole kodifioitu. Vuonna 1990 annettu Kairon julistus puolestaan rakentuu kokonaan islamin perustalle.

Vaikka kulttuurista globalisaatiota on luonnehdittu länsimaistamiseksi, amerikkalaistamiseksi tai mcdonaldisaatioksi, se ei ole täysin yksisuuntaista eikä pelkkää massakulttuurin ylivaltaa. Myös suppeamman joukon piirissä syntynyt liike voi saada maailmanlaajuisen levinneisyyden. Niinpä feminismi levisi nopeasti lähes kaikkiin maihin – myös muslimimaihin [18].

Maantieteellisesti toiseen suuntaan tapahtuneesta partikulaarin universaalistumisesta esimerkkinä on radikaalin islamismin leviäminen tiettyihin muslimipiireihin Eurooppaa ja Yhdysvaltoja myöten [19]. Globalisaation mukana syntyy siis myös globaaleja ideologisia verkostoja.

Valta ja kunnia

Islamismi pyrkii kaikilta osin islamilaiseen yhteiskuntajärjestykseen. Profeetta Muhammedin ajan jälkeen sellaista ei kuitenkaan ole toteutettu missään. Nyt ei siis haikailla paluuta menneeseen, koska valmista mallia ei ole olemassa. Kaikki tähänastiset sovellukset ovatkin olleet erilaisia, verrattakoon toisiinsa vaikkapa Saudi-Arabiaa, Iranin islamilaista tasavaltaa, Sudania ja Afganistanin taannoista taleban-hallintoa. Islamismin ensisijaisena tavoitteena on oman maan islamilaistaminen. Etäämpänä horisontissa väikkyä koko islamin ekumeenisen yhteisön eli islamin *umman* kokoaminen saman lipun alle ja lopulta koko maailman voittaminen oikealle uskolle.

Lähetystyötä harjoittavan kristillisen kirkon näkökulmasta lopputavoitteessa ei pitäisi olla mitään muuta vierasta kuin sen poliittinen puoli, pyrkimys valtaan. Islamistin silmissä tämä taas on selviö, kuuluuhan valta Jumalalle, eikä mitään muuta valtaa ole lupa hyväksyä. Johtava pakistanilainen ideologi Abu al-Ala Maududi (1903–1979) kirjoitti aikanaan: ”Jokainen *din* (uskonto tai ideologia) tavoittelee valtaa. [...] Sellainen *din*, jolla ei ole hallitusvaltaa, on kuin talo, joka on vain ajatuksissa. Kuitenkin tärkeä on ainoastaan konkreettisesti olemassa oleva rakennus, se, jossa sinä asut.” [20]

Tässä tullaankin ydinkysymykseen. Kun muslimit keskiajalla omaksuivat toisten kulttuurien saavutuksia, he tekivät tämän valta-asemasta, itse ratkaisten, mitä ottaa ja mitä jättää. Nyt tilanne on toinen. Globalisaation valtavirta käy toiseen suuntaan, eikä islamilainen maailma voi oman mielensä mukaisesti hallita sen kulkua. Islamilaisessa maailmassa, joka 1700-luvun lopulle asti piti omaa sivilisaatiotaan joka suhteessa ylivertaisena, kysymys johtoasemasta on myös suuri kunniaikysymys.

Irti oikeassa olemisesta

Vaikka Lännellä on globalisaatiossa yliote, pitäisi ymmärtää, ettei sillä tämän – vielä vähemmän sotilaallisen ja taloudellisen mahdin – perusteella

ole muita suurempaa oikeutta ratkoa islamilaisen maailman ongelmia. Huonoin mahdollinen keino on nöyryyttäminen. Toisen osapuolen argumenttien oikeutusta ei sovi suoralta kädeltä kiistää, vaikka ne olisivat täydessä ristiriidassa omien kanssa. Egosentrisestä illuusiosta on rimpuiltava irti. Yhteisymmärrykseen on pyrittävä keskustellen, eri osapuolia tasaveroisina kuunnellen. Kaikki muut vaihtoehdot kasvattavat polarisaatiota ja heikentävät rauhanomaisen kehityksen edellytyksiä.

Demokratian ja ihmisoikeuksien arvon mukaista ei ole käyttää niitä valtapolitiikan välineinä. Ihmisten ja kansakuntien välistä kanssakäymistä edistävä globalisaatio tarjoaa pitkäjänteiselle dialogille erinomaiset puitteet.

VIITTEET

- [1] Luku 4. Talous ja finanssit, periaate 43, momentit 7 ja 8.
- [2] Daniel Pipes (1983), *In the Path of God: Islam and Political Power*. Basic Books; s. 197s. Pipesin mukaan modernisaatio edellyttää länsimaistumista ja sekularisaatiota.
- [3] Saied Reza Ameli (2002), *Globalization, Americanization and British Muslim Identity*. ICAS Press; s. 167. *Jihadista* on syytä muistaa, että sitä on kahta lajia, suurempi *jihad*, joka merkitsee kilvoittelua omia pahoja taipumuksia vastaan, ja pienempi, joka tarkoittaa islamin puolustamista, tarpeen tullen myös asein.
- [4] Ameli (2002), s. 153s.
- [5] Sayyid Qutb (1980), *Ma'ālim fi al-ariq* ('Tienviittoja'). Beirut & Cairo: Dār al-shurūq. Qutb (1980); s. 5-7.
- [6] Islamin lain lähteet ovat Koraani, Profeetan *sunna*, uskonoppineiden konsensus, analogia ja *ijtihād* eli itsenäinen, aiemmista tulkinnoista riippumaton päättely. Profeetan *sunna* eli hänen ohjeellinen elämänsä ja opetuksensa on koottu laajoiksi teossarjoiksi suullisen perimätiedon tallentamista kymmenistä tuhansista *haditheista*. *Ijtihād* kelpuutetaan shiialaisuuden piirissä (esim. Iran); sunnalaisuudessa sen hyväksyy hanbalilainen koulukunta (esim. Saudi-Arabia), sekä vain yhteiskunnallisissa kysymyksissä.
- [7] Esimerkkejä konkreettisista tapauksista, ks. Heikki Palva, "Islamilainen valtio: kun valta on Jumalalla, kenellä se silloin on?" *Futura* 3/2001, s. 43-56.
- [8] Ahmet Davutoglu (2000), "Philosophical and Institutional Dimensions of Secularisation. A Comparative Analysis." Teoksessa John L. Esposito & Azzam Tamimi (Eds.), *Islam and Secularism in the Middle East*. Hurst & Company; s. 170-208. Davutoglu viittaa Jürgen Habermasin puheeseen "Modernity – an Unfinished Project", jonka tämä piti 1980 ottaessaan vastaan Adorno-palkintoa; s. 174s.
- [9] Luonnehdintaa käytti jo 1926 Basil Mathews kirjassaan *Young Islam on Trek: A Study in the Clash of Civilisations*. Church Missionary Society; Davutoglu (2000), s. 171.
- [10] Samuel P. Huntington (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster; s. 139-154.
- [11] Huntington (1996), s. 302, 310.
- [12] Davutoglu (2000), s. 175.
- [13] Arnold Toynbee (1965), *A Study of History*. Vol. 1. Oxford University Press; s. 55.
- [14] Francis Fukuyama (1992), *The End of History and the Last Man*. The Free Press; s. 64.
- [15] Ernest Gellner (1992), *Postmodernism, Reason and Religion*. Routledge; s. 6.
- [16] Sami Zemni (2002), "Islam, European Identity and the Limits of Multiculturalism." Teoksessa W.A.R. Shadid & P.S. van Koningsveld (Eds.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: the Position of Islam in the European Union*. Peeters; s. 158-173; s. 167.
- [17] Julistus ei ole puhtaasti länsimaista käsitteistöä; sen laatinneissa komiteoissa oli myös islamilainen oppinut Fereydoun Hoveida, Iranin myöhempi YK:n suurlähettiläs. Suuri osa muslimimaista on ratifioinut YK:n julistuksen, Saudi-Arabiakin osan siitä; Ann Elizabeth Mayer (1995), *Islam and Human Rights. Tradition and politics*. Westview Press: Boulder and San Francisco; Pinter Publishers: London, 2nd ed.; s. 11.
- [18] Leila Ahmed (1992), *Women and Gender in Islam. Historical roots and modern debate*. Yale University Press; Claudia Schöning-Kalender & Aylä Neusel & Mechtild M. Jansen (Hg.) (1997), *Feminismus, Islam, Nation. Frauenbewegungen im Maghreb, in Zentralasien und in der Türkei*. Campus Verlag.
- [19] Näihin voi tutustua teoksesta Gilles Kepel (1997), (1997), *Allah in the West. Islamic Movements in America and Europe*. Cambridge: Polity Press. Amelin tutkimista Britanniassa asuvista muslimeista 52,6 % piti islamia (myös poliittisena ideologiana, jonka olisi oltava vallitsevana kaikissa yhteiskunnan instituutioissa. 74 % katsoi, ettei yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta voi saavuttaa muutoin kuin islamin puitteissa; Ameli (2002): 237.
- [20] Sayyid Abul A'la Mawdudi (1985), *Let Us Be Muslims*. Ed. by Khurram Murad. London: The Islamic Foundation; s. 297.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arabian kielen emeritusprofessori. Kirjoitus perustuu esitelmään Suomalaisessa Tiedeakatemiassa 10.3.2003.